

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

Manr Usmunk'

I Moskua, 1874

urn:nbn:de:hbz:5:1-60420

Goussen 3442

Gouman 3442

ՄԱՆՐ ՈՒՍՄՈՒՆՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ի ՊԵՏՍ

ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՅ ՄԱՆԿԱՆՑ

«Գիտասցես՝ թէ՛ որպէս պարտ
իցէ քեզ ՚ի տան Աստուծոյ
շրջիւ» (Մ. Տէ. 7. 15):

ԳՐԵԱԼ

Ի ՄՍԵՐԱՅ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԷ

ԶՖԻՆԱՆՍՅԱՆՅ:

Ի ՄՈՍԿՈՒԷ:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՐՄԱՅՐԱՅ ՄՍԵՐԵԱՆՑ

1874.

3442

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 7-го Октября 1873 г.

Tous droits réservés.

Imprim. W. Gautier, au pont des Maréchaux, maison Torletzky.

'Ի լոյս ընծայելով իմ հանդուցեալ ծնողիս՝ Մսերայ Մազիսարոսի Մսերեանց՝ Պանք Ուսման Եղգային Եկեղեցական Պատմութեան վերնագրով դասառական տետրը, որ գրուած էր դեռ 'ի 1856 թուին, ես յոյս ունիմ՝ թէ մեր համազգիք՝ տեսանելով սոյն այս երկասիրութեանս պիտանաւորութիւնը մեր մանկանց կրթութեան համար, սիրով ընդունեն և 'ի գործ դնեն զայն մեր ազգային դպրոցաց մէջ, որպէս 'ի գործ են դրած մինչև ցայժմ՝ իմ ծնողիս նոյն Պանք Ուսման վերնագրով միւս կրօնական մատենիկները, որք յարմարուած լինելով ծխական դպրոցների, և կամ գիմնազիաների ստորին դասատանց պահանջողութեանց, ևս և գրուած լինելով դիւրին և հասկանալի, բայց և կանոնաւոր ոճով, միշտ օգտակար եղած են, և պիտի լինին:

Օւարձայր Մսերեանց:

«Պատանաք իցէք տալ պատասխանի ա մենանի՝
որ խնդրիցէ զբան» :

ՊԵՏ. ԹՆԼ. Խ. ԳԼ. Գ. ԸԾԲ. 15 :

ՀԱՐՅՄՈՒՆԻ ԵՒ ՅԱՆԿ:

ԲԱԺԻՆ ԱՌԱՋԻՆ

Համառօտ Պատմութիւն սկզբնաւորութեան և նշանաւոր անցից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

1. Աճրբ ծագեցաւ Քրիստոնէութեան լոյսն ԼՂ. Հայաստան աշխարհումը:..... 1.
2. Աբգար թագաւորի Քրիստոնէական հաւատքը ընդունելն ինչպէս եղև:..... 2.
3. Վրիստոսի անձեռագործ պատկերն, և առ Աբգար թագաւորն գրած թուղթն, ի՞նչ եղեն և ո՞ր տեղ մնացին:..... 3.
4. Որն յԱռաքելոց լուսաւորեց մեր Ազգը, և հիմնեց եկեղեցի Հայաստանումը:..... 4.
5. Բաց ՚ի Թագէոս Առաքելոյ՝ ուրիշ ո՞ր Առաքեալներ եկին ՚ի Հայաստան՝ սուրբ Աւետարանը քարոզելոյ:..... —
6. Ո՞ր տեղ և ի՞նչպէս եղև Թագէոս Առաքելոյ նահատակութիւնն:..... 5.
7. Թագէոս և Բարթողոմէոս Առաքեալներից յետոյ՝ որո՞նք եղեն Հայոց եկեղեցւոյ Հովիւք: 6.
8. Առաջին՝ երկրորդ՝ և երրորդ դարերումը ի՞նչ լեզուաւ լինում էին մեր եկեղեցական ընթերցմունքն:..... —
9. Առաջին երեք դարերումը՝ մեր Ազգումը եկեղեցական ժողով գումարուեցա՞ն:..... 7.
10. Ի՞նչպէս տարածուեցաւ Քրիստոնէական հաւատքն Հայաստանումը՝ Տրդատ թագաւորի ժամանակ:..... —

11. Յոր լեզուէ թարգմանեցաւ մեր Աստուածաշունչն, և որոյ աշխատութեամբ: ... 8.
12. Բայ յԱստուածաշնչէ՛ ուրիշ ի՞նչ հոգևոր գրեանք թարգմանուեցան մեր լեզուումը հինգերորդ դարում: ... 9.
13. Որո՞նք են մեր եկեղեցական գրեանքն, և ո՞վ եղև անոնց գրողն կամ հեղինակն: .. 10.
14. Ո՞ր տիեզերական ժողովքներումը գտանուեցան մեր Հայրապետքն: ... 11.
15. Հայոց եկեղեցին ունի՞ զանազանութիւն Յունաց և Լատինացւոց եկեղեցիներից: .. —
16. Մեր ազգէն հերեօթիկոսներ եղած են: ... 12.
17. Սուրբ Սարգսի պահքն ի՞նչ պատճառաւ կոչուում է «Առաջաւորաց պահք»: ... 13.
18. Ի՞նչ պատճառաւ՝ Քրիստոսի այլակերպութեան կամ պայծառակերպութեան տօնն կոչի մեր լեզուումը «Վարդավառ»: 14.
19. Օ՞րնչ նշանակէ «Ճրագալոյց» բառն, և ի՞նչ պատճառաւ այսպէս կոչի մեր Ազգումը՝ Քրիստոսի Ծննդեան և Զատիկի առաջին երեկոյն: ... —
20. Օ՞րնչ նշանակէ բառս «Տեառնընդառաջ» և ի՞նչ է իմացուում այնով: ... 15.
21. Ի՞նչ պատճառաւ կամ խորհրդով Տեառնընդառաջի նախատօնակին կրակ վառեմք եկեղեցումը: ... 16.
22. Օ՞րնչ նշանակէ «Զատիկ» բառն, և ի՞նչ պատճառաւ այսպէս կոչի Քրիստոսի յարութեան յատուկ տօնն: ... 17.
23. Ի՞նչ խորհուրդ ունի եկեղեցւոյ մէջ մէկ մէկի ողջոյն տալն պատարագի ժամանակ: 18.
24. Ուստի՞ է եկեղեցումը պատարագէն յետոյ Մաս բաժանելոյ սովորութիւնն: ... 19.

25. Ի՞նչ է պատճառն՝ որ մեր ազգն զՔրիստոսի ծննդեան տօնը Յունվարի 6 ին կկատարէ. իսկ ուրիշ քրիստոնեայ ազգերն Դեկտեմբերի 25 ին կկատարեն: 20.
26. Օտակի օրը՝ քահանայից սպիտակ շուրջաւով զգեստաւորին, և տիրացուաց սպիտակ շապիկ հագնելն՝ ի՞նչ խորհուրդ ունի: 24.
27. Ե՞րբ՝ ո՞ր՝ և ինչո՞ւ համար գումարուեցաւ առաջին Տիեզերական ժողովն: 25.
28. Ե՞րբ, ո՞ր՝ և ինչո՞ւ համար եղև երկրորդ Տիեզերական ժողովն: 27.
29. Ե՞րբ, ո՞ր՝ և ինչո՞ւ համար եղև երրորդ Տիեզերական ժողովն: 28.
30. Ե՞րբ և ինչո՞ւ համար եղև Քաղկեդոնի ժողովն: 31.
31. Որո՞նք եղեն հայածողք Քրիստոնէից առաջին դարերումը: 33.
32. Ազգային եկեղեցական ժողով գումարելոյ Սովորութիւնն ե՞րբ սկսուեցաւ մեր ազգի մէջ: 36.
33. Չորրորդ դարում գումարուած՝ ազգային եկեղեցական ժողովներն որո՞նք են: 37.
34. Մեր ազգի մէջ քանի՞ ազգային եկեղեցական ժողով գումարուեցաւ մինչև ցայժմ: 39.
35. Աստուածային պաշտամանց տեղէքն որո՞նք էին Հայաստանի մէջ՝ առաջին երեք դարերում: 40.

ԲԱԺԻՆ ԵՐԿՐՈՐԻ:

Համառօտ Նկարագիրք երևելի Արանց և
Տեղեաց, յիշատակելոց յԱղգային Եկեղե-
ցական Պատմութեան:

1. Աբգար.....	41.
2. Ագաթանգեղոս.....	42.
3. Արիտակէս.....	—
4. Բարթուղիմէոս Առաքեալ.....	—
5. Գրիգոր Լուսաւորիչ.....	43.
6. Գրիգոր Մագիստրոս.....	—
7. Գրիգոր Նարեկացի.....	44.
8. Գաւիթ Անյաղթ.....	45.
9. Եզնիկ.....	—
10. Եղիշէ.....	46.
11. Բնծաքիարս.....	47.
12. Թադէոս Առաքեալ.....	—
13. Ժեռակրի.....	48.
14. Հայկաշէն.....	—
15. Հեղինէ.....	—
16. Մեսրոպ.....	49.
17. Յովհան Մանդակունի.....	51.
18. Ներսէս Լամբրոնացի.....	—
19. Ներսէս Շնարհալի.....	52.
20. Ուշական.....	53.
21. Ջուղայ.....	54.
22. Վաղարշապատ.....	—
23. Վրթանէս և նորա որդիքն.....	55.
24. Օտայ.....	56.

ՄԱՆՐ ՈՒՍՄՈՒՆՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԲԱԺԻՆ ԱՌԱՋԻՆ

Համառօտ Պատմութիւն սկզբնաւորութեան և նշանաւոր անցից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

1.

Ն՞րք ծագեցաւ Քրիստոնէութեան
լոյսն Հայաստան աշխարհումը:

Քրիստոնէութեան լոյսն Հայաստանի մէջ ծագեցաւ նախ և առաջ մեր երանելի Աբղար թագաւորի ժամանակ՝ 32 թուականին Քրիստոսի՝ Թադէոս Առաքելոյ քարոզութեամբ. և յետոյ աւելի պայծառ՝ Տրդատ թագաւորի ժամանակ՝ 302 թուականին Քրիստոսի՝ Արբոյն Պրիգորի քարոզութեամբ, որ իրաւամբք կոչուեցաւ „Առաջնորդը Հայոց“:

Աբգար Բագաւորի Քրիստոնէական հասարակ
ընդունելն ինչպէս եղև :

Աբգար Թագաւորն՝ որ նստէր Ազեսիա քաղաքումը, Վրիստոսի հրաշագործութիւնները լսելով՝ Անանէ անունով իւր հաւատարիմ նախարարը զեսպան ուղարկեց նորամօտ յԱրուսաղէմ, և խնդրեց յատուկ ազանաց թղթովն՝ որ գայ իւր հիւանդութիւնը բժշկէ. և մի նկարիչ ևս ուղարկեց, որ եթէ չկամենայ գալ՝ պատկերը նկարէ և բերէ: Յիսուս ընդունելով Աբգարի թուղթը՝ պատասխան գրել տուաւ Թովմաս Առաքելոյ ձեռամբ, թէ ինքն յետ երկինքը համբառնալոյ կուղարկէ նորա մօտ իւր աշակերտաց մինը, որ նորա ցաւը բժշկէ: Բաց յայսմանէ ուղարկեց նաև իւր անձեռագործ պատկերը՝ դաստառակի վերայ նկարած:

Աբգար ուրախութեամբ ընդունելով զթուղթը և զպատկերը՝ հաստատուեցաւ իւր սուրբ հաւատքումը, և Վրիստոնեայ Թագաւորաց առաջինն եղև:

Քրիստոսի անձեռագործ պատկերն, և առ
Աբգար Ռաֆայելի գրած Ռազմն, ինչ
եղին և ուր որեւ մնացին:

Քրիստոսի անձեռագործ պատկերն, և
առ մեր Աբգար թագաւորն գրած թուղթն
մինչ ՚ի 944 թուականն պահուած կային
Եդեսիա քաղաքումը: Բայց նոյն թուա-
կանին՝ Յունաց կայսրն Ռոմանոս Աշտա-
կեան (որ Հայոց ազգէն էր) հաճեցնելով
Եդեսիայի այլազգի ամիրայն՝ բերել տուաւ
զանոնք Առստանդնուպօլիս, և դնել տուաւ
սուրբ Եստուածածնի տաճարումը:

Յետ ժամանակաց զթուղթը դարձեալ
տարան Եդեսիա, և գտնուեալ բերին Առ-
ստանդնուպօլիս՝ 1030 թուականին: Բայց
վերջը՝ 1325 թուականին զողացուեցաւ, և
մնաց անյայտ մինչև ցայսօր:

Իսկ պատկերը յետ ժամանակաց Առ-
ստանդնուպօլսէն տարան Հռոմ. և այն
տեղ է, ասեն, մինչև ցայժմ:

Որն յԱրատելոց Լուսաւորեց յեր Աշխ,
Լ հիմեց եկեղեցի Հայաստանումը:

Մեր Ազգը լուսաւորեց Վրիստոնէական
հաւատով՝ նախ սուրբ Առաքեալն Թադէոս՝
Թովմաս Առաքելոյ եղբայրն, որ յետ Վրի-
ստոսի համբարձման Ադեսիա գնալով՝ մկր-
տեց ոչ միայն զԱբղար թագաւորը և զնորա
Վախարարները, այլ և զժողովուրդի մեծ
մասը, և շինեց եկեղեցիներ թէ՛ Ադեսիայի
մէջ և թէ՛ ուրիշ քաղաքներումը. և ձեռ-
նադրեց եպիսկոպոսներ, որոց մինն էր Թէ-
ովիլոս, որ Ասարիոյ Առաջնորդ եղև:

Բայ ՚ի Թադէոս Արատելոյ՝ որքն ո՞ր
Արատեալներ եկին ՚ի Հայաստան՝ սուրբ
Աւետարանը Կարողելոյ:

Յետ Թադէոս Առաքելոյ մահուան՝ եկին
ի Հայաստան սուրբ Առաքեալքն Բարթո-
ղոմէոս, Յուդա Թադէոս և Շմաւոն Վա-

խանձայոյդ, նաև առաջին Թաղէոսի աշա-
կերտքն՝ Աղիշէ և Ստաթէոս: Աւ շատ ժո-
ղովուրդ Վրիստոնէական հաւատքի դար-
ձրնելէն յետոյ Մեծ և Փոքր Հայաստանի
մէջ՝ նահատակուեցան այլևայլ տեղերումը:

6.

Ո՞ր տեղ և ինչպէ՞ս էլէ Թաղէոս

Առաւելոյ նահատակուեցան:

Թաղէոս Առաքեալն երբ որ Ասպաղովկի-
այումն էր՝ լսելով, թէ Աբգարու քեռորդին,
Սանատրուկ թագաւորն, Վրիստոնէական
հաւատքը թողած է, կամեցաւ գնալ նորա
մօտ. և ճանապարհին պատահելով Հռով-
մայեցւոյ դեսպաններուն (որ հինգ հոգի
էին, և գնում էին Սանատրուկի մօտ)՝
դարձոյց զանոնք Վրիստոնէական հաւատքի,
և մկրտեց:

Սանատրուկ լսելով այս անցքը կանչեց
Թաղէոսին Շաւարշան քաղաքը, և սպանել
տուտաւ 48 թուականին:

7.

Թաղեոս և Բարթողոմէոս Առաքելներից
յետոյ՝ որոնք եղին Հայոց եկեղեցւոյ
Հովիտ:

Թաղեոս և Բարթողոմէոս Առաքելներից
յետոյ՝ Հայոց եկեղեցւոյ Հովիւք եղին ա-
նոնցմէ ձեռնադրած եպիսկոպոսներն զանազան
քաղաքներումը մինչև Գրիգոր Առաքելու-
քի ժամանակը. որոց մի քանիսի անուանքն
յայտնի են մեզ Պատմութիւններից, ինչպէս՝
Ազգէ, Աքիաս, Օւաքարիա, Թէոփիլոս, Աուս-
սի, Բարսուամ, Մեհրուժան, և ուրիշներն:

8.

Առաջին՝ երկրորդ՝ և երրորդ դարերումը
ինչ լեզուս լինում էին մեր եկեղեցական
ընթերցման:

Առաջին՝ երկրորդ՝ և երրորդ դարերումը
մեր եկեղեցական ընթերցմունքն և աղօթք-
ներն կատարւում էին բուն Հայոց լեզուաւ,
բայց հին և նոր Ատակարանաց գրեանքն

կարգացուում էին Յունաց կամ Ասորոց
լեզուաւ, որովհետև Մեսրոպեան գրերն դեռ
էին հնարուած, և Աստուածաշունչն չէր
թարգմանուած:

9.

Առաջին երեք դարերումս՝ յեր Աշխարհ
եկեղեցական ժողով գումարուեցաւ:

Առաջին երեք դարերումս՝ մեր Ազգումս
ամենեկին հարկ չեղև ժողով գումարելոյ,
որովհետև ոչ մի հերետիկոսութիւն չծա-
ղեցաւ մեր մէջ, և ոչ ուրիշ ազգաց մէջ
եղած հերետիկոսութիւններուն հետևող
մարդ գտանուեցաւ մեր Ազգէն:

10.

Ինչպէս որ արածուեցաւ Քրիստոնէական
հասարակն Հայաստանումս՝ Տրդատ
Թագաւորի ժամանակ:

Սուրբ Գրիգոր Առևանորչի քարոզու-
թեամբ և վարդապետութեամբ՝ բոլոր Հայոց

Ազգն թագաւորի հետ 'ի միասին ընդու-
նեցին Վրիստոնէական սուրբ հաւատքը :
Գրիգոր Առւսաւորիչ ձեռնադրուելով Ղե-
ւոնդիոսէն (որ Աեսարիոյ Հայրապետն էր՝
Թագէոս Առաքելոյ յաջորդ), կարգուեցաւ
հոգևոր Ղլուխ Հայոց եկեղեցւոյ. շինուե-
ցան աղօթարաններ և սուրբ տաճարներ
երկու հազարէն աւելի, և հինգ հարիւրի
չափ վիճակաւոր եպիսկոպոսների դրուեցան
զանազան քաղաքներում :

11.

Յ՞որ լեզու-ե Ռարբմանեցա- մեր Ասորոսածա-
շուշն, և որոյ աշխարհ-Ռեամբ :

Հին Ատակարանը նախ թարգմանեց սուրբ
Սահակ Հայրապետն Ասորւոց լեզուէն՝ 411
թուականին, որովհետև Աստուածաշնչի Յու-
նական օրինակն չէր գտնուում Հայաստա-
նումը : Աոյն ժամանակին սուրբն Մեսրոպ
Թարգմանեց 'Նոր Ատակարանը Յունաց աշ-
խարհումը : Յետոյ երբ որ գտան ընտիր օրի-

նակ հին և նոր Ատակարանի Յունաց լեզուաւ գրուած, նորէն համեմատելով թարգմանեցին իւրեանց աշակերտաց օգնականութեամբ՝ 433 թուականին :

Այս թարգմանութիւնս այնքան ճիշդ է և ընտիր, մինչև Խորենացոյ Պատմութեան Անգղիացի թարգմանիչքն զարմանալով զրեն, թէ „Հայոց Աստուածաշունչն թագուհի է ամենայն թարգմանութեանց“ . և Յովհաննէս Աքրոտէր Վերմանացին զրէ, „Այնքան ընտիր է Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութիւնն, մինչև արժան է այնով ուղղագրել բուն Յունարէն Աստուածաշունչը :“

12.

Բաց յԱստուածաշունչէ՝ ուրիշ ինչ հոգևոր
գրեանք ընտրեանոցան մեր լեզուսմբ՝
հինգերորդ դարում :

Սուրբն Մեսրոպ մեր Հայկական գրերը
նորէն հնարելէն և կարգաւորելէն յետոյ,
թարգմանեց՝ և թարգմանել տուաւ իւր

աշակերտներուն 'ի Յունաց լեզուէ գեղեցիկ
Հայկաբանութեամբ նաև հին վարդապետաց
երևելի և հարկաւոր գրուածքները, ինչպէս
Բարսեղ Ահարացիի, Յովհան Ասկերերանի,
և ուրիշներու. որոնցմէ ոմանք մնացին, և
չատերն կորան զանազան պատճառներով :

13.

Որո՞նք են ժեր եկեղեցական գրեանքն, և ո՞վ
եղև անոնց շրջնէ կամ հեղինակն :

Մեր եկեղեցական գրեանքն են՝ Ժամա-
փերք, Տօնացոյց, Խորհրդաբար, Շարական,
Օխոսարան : Այս հինգ գիրքը նախ գրեցին
սուրբ Սահակ հայրապետն մեր և երանելի
Մեսրոպ վարդապետն. և ապա նոցա ա-
շակերտքն՝ Գիւլա և Յովհան Մանգակունի՝
աւելի կարգազրեցին և հարստացուցին զա-
նազան աղօթքներով : Աւերջին գիրքն՝ այ-
սինքն Օխոսարանն՝ կոչուեցաւ ևս „Մաշտոց“
սուրբ Մեսրոպայ անուամբն, որովհետև
նորա առաջին անունն Մաշտոց էր :

Ո՞ր տիեզերական ժողովներումը գրանուցան
մեր Հայրապետին :

Նիկիոյ առաջին ժողովքումը (որ եղև
325 թուին) գտանուեցաւ սուրբն Արիս-
տակէս՝ Վրիգոր Առևսաւորչի փոքր որդին :
Առստանդնուպօլսի ժողովքումը (որ եղև
381 թուին) գտանուեցաւ մեծն Ներսէս :
Եփեսոսի ժողովքումը (որ եղև 431 թուին)
հրաւիրուած էր Սահակ Պարթևն, բայց
չկարողանալով գնալ այն տեղ՝ զրով յայա-
նեց իւր հաւանութիւնը այն ժողովքի կա-
նոնները ընդունելոյ :

Այս պատճառաւ այս երեք ժողովոց տօն
կատարելոյ սովորութիւն ունի մեր եկե-
ղեցին :

Հայոց եկեղեցին ունի զանազանութիւն Յունաց
և Լատինացոց եկեղեցիներէց :

Հայոց եկեղեցին հաւատոյ կողմանէ ա-
մենևին չունի զանազանութիւն Յունաց

եկեղեցիէն, այլ միայն ծէսերով՝ պատարագի
արարողութեան և տօնախմբութեանց մէջ,
և այլն: Բայց Աստինացւոց եկեղեցիէն կը-
զանազանուի ոչ միայն ծէսերով, այլ և
հաւատքով և դաւանութեամբ, որովհետև
Աստին եկեղեցին՝ տասներորդ դարէն յետոյ՝
նոր նոր վարդապետութիւններ աւելցոյց ՚ի
մասին հաւատոյ (ինչպէս Հոգւոյն սրբոյ
բղխումն յԱրդւոյ, և այլն), և այնով ևս
բաժանուեցաւ թէ՛ Հայոց և թէ՛ Յունաց
եկեղեցիէն:

Մեր ազգէն հերետիկոսներ եղած են:

Մեր ազգէն ամենևին հերետիկոս եղած
չկայ. և ոչ մի մարդ մեզանից ժողովքների
մէջ դատապարտուած չէ՝ Քրիստոնէու-
թեան սկիզբէն մինչև ցայժմ: Թէպէտ Յու-
նաց Փոստ Պատրիարզն յիշուամ է իրեն մի
զրբումը Պօղոս անուանով մէկ Հայ հերե-
տիկոս, որ զլուխ եղև Պաւլիկեան ազան-

դաւորներու. բայց մեր Ազգի հարազատ
Պատմութիւնէն զիտեմք՝ որ այն Պօղոսն
Հայ չէր, այլ Յոյն էր կամ Ասորի՝ Հայ-
աստանումը բնակուած: Միայն թօնդրա-
կեցւոց աղանդն բուսաւ և չորացաւ մեր
ազգի միջումը:

17.

Սուրբ Սարգսի պահանքն և պատճառաւ
ինչո՞ւրեք է „Աստուածորայ պահ“:

Գրիգոր Ա յուսաւորիչն Տրդատ թագաւո-
րին մկրտելէն առաջ՝ հինգ օր ծով պահել
տուաւ թագաւորին և նախարարներուն, և
պատուիրեց՝ որ ամենայն տարի նոյնպէս
պահեն: Աւել այս պահքս՝ որովհետև առա-
ջին եղև մեր Ազգումը, և Աղուհացից
պահքէն ևս երկու շաբաթով առաջ է, այն
պատճառաւ կոչուեցաւ „Աստուածորայ կամ
Աստուածորայ պահ“: Յետոյ կաչուեցաւ
„Սուրբ Սարգսի պահ“, այն պատճառաւ՝
որ սուրբ Սարգսի զօրավարի տօնն՝ այն
պահոց շաբաթ օրը կատարել սկսան:

Ի՞նչ պատճառաւ՝ քրիստոսի այլակերպութեան
կամ այս ծառայակերպութեան արժեքն հնչի մեր
լեզուսմբ «Ասրդարութեամբ» :

Մեր Ազգունք՝ Վրիստոնէութիւնէն առաջ՝
Անահիա չաստուածուհւոյն տօնն կատա-
րուում էր վարդի առատութեան ժամա-
նակը, և նորա պատկերը և մեհանք զար-
դարում էին վարդերով . ուստի և այն տօնն
կոչուում էր «Ասրդարութեամբ», այսինքն՝ վար-
դերով վառուած կամ զարդարուած: Բայց
յետ Վրիստոնէութեան՝ Վրիգոր Առաւ-
ւորիչ՝ այս կռապաշտական տօնի տեղ սահ-
մանեց Վրիստոսի Այլակերպութեան տօնը:
Թէպէտ տօնն փոխուեցաւ, բայց տօնի ա-
նունն անփոփոխ մնալով՝ կոչուում է մինչև
ցայսօր «Ասրդարութեամբ» :

Օ՞րնչ նշանակէ «ճրագաւոյց» բառն, և ի՞նչ
պատճառաւ այսպէս հնչի մեր Ազգունք՝ քրի-
ստոսի Ծննդեան և Չարիի առաջին երեկոյն :

«Ճրագաւոյց» բառն նշանակէ ճրագներու
վառուիլը, ինչպէս և Ատինական «Առա-
ւորիչ» :

զէրնարիս—Տ՝ բառն: Ատաինք այս բառովս
իմանան՝ եկեղեցւոյ երեկոյեան ընթերցմունքը
(այսինքն՝ երեկոյեան ժամասացութիւնը),
որովհետև հին ժամանակը կկատարէին զայն՝
օրը մթնելոյ ժամանակին՝ ճրագներ վառելով
եկեղեցւոյ մէջ: Բայց մեր Ազգուամբ սովորու-
թիւն եղև „Ճրագաւոյց կամ Ճրագաւոյս“
ասել՝ միայն Վրիստոսի Ծննդեան և Օտակի
նախատօնակի երեկոյներին. վասն զի այս եր-
կու տօնքս քան զամեն տօներն երևելի և գե-
րազանց լինելով՝ նոցա նախատօնակի երե-
կոյները աւելի ճրագավառութիւն լինի եկե-
ղեցւոյ մէջ:

20.

Օ՛րնչ նշանակէ բառս „Տեառնընդարար“
և ի՞նչ է իմացուած այնով:

„Տեառնընդարար“ նշանակէ Տիրոջ
առջևը ելանօղ. և այսով մեր լեզուումը
կիմացուի այն տօնն՝ որ կկատարուի ՚ի յի-
շատակ Վրիստոսի տաճարը գնալոյն՝ քա-
ռասուն օրուան եղած ժամանակը: Այսն

զի Վրիստոս տաճարը զնալովն՝ իբրև թէ
Տիրոջ (այսինքն՝ Աստուծոյ) առջևը ելաւ
և ընծայուեցաւ. կամ թէ՛ այն օրը Միմէօն
Տերունին և Աննա մարգարէն (որ տաճարի
մէջն էին) Վրիստոսի առջևը եկան, և Մի-
մէօն իւր զիրկը առնելով զՎրիստոս՝ փառք
տուաւ Աստուծոյ, ինչպէս գրուած է սուրբ
Աւետարանումը:

21.

Ի՞նչ պատճառաւ կամ խորհրդով Տեառնընդարար
նախատօնակին կրակ վառելն՝ ոչ
եկեղեցոսմբ:

Տեառնընդառաջի նախատօնակին (փե-
արուարի 13) եկեղեցումը կրակ վառելն՝ ոչ
թէ կռապաշտութեան ժամանակից մնացած
սովորութիւն է (ինչպէս կարծեցին ոմանք),
այլ՝ ուրիշ խորհուրդ և ուրիշ պատճառ
ունի. և այս է: Արովհետև այն օրուան
Աւետարանումը կարգացուում են Միմէօն
Տերունիի բանքն, որ զՎրիստոս „1-րդ“ հե-
ճանոսաց“ կոչեց, և Վրիստոսի բանն՝ որ
ասաց յետոյ „2-րդ“ եկե աբիանել յերկեր“

(այսինքն „Եկի՛ Եստուածային սիրոյ կրակը մարդոց սրտումը ձգել“), Հայոց եկեղեցին այս բաները զգալի կերպով տպաւորելոյ համար լսողաց մտքումը, սովորութիւն է արած կրակ վառելը:

22.

Օ՛րնը նշանակէ «Չափի» բառն, և ի՞նչ պատճառաւ այսպէս ի՞նչ Քրիստոսի յարու-
նեան յարու-ի փօնն:

„Չափի“ նշանակէ՛ զարու-ի՛ բաժա-
նու-ի՛ կամ՛ անց+, և Եբրայեցւոց „Պասեք“
կամ „Փասախ“ բառի թարգմանութիւնն է:
Եբրայեցիք այս բառովս իմանան այն տօ-
նը՛ որ կատարին իւրեանց ազատութեան
համար Փարաւոնի ձեռքից՛ Եզիպտոսէն
զարու-ելով, և Վարմիր ծովէն անցանելով:
Բայց մեք կիմանամք Քրիստոսի յարու-
թեան յատուկ տօնը, որովհետև Քրիստոսի
յարութեան շնորհիւ նոր և հոգևոր ազա-
տութիւն ստացաք:

Ի՞նչ խորհուրդ ունի՝ եկեղեցւոյ մէջ մէկ մէկ
ողջոյն պահն պատարագի ժամանակ:

Ըստ պատուիրանին Քրիստոսի՝ պատարագ մատուցանողն պարտական է՝ նախ հաշտուիլ իւր ընկերի հետ, և յետոյ պատարագը մատուցանել: Աւ Պօղոս Առաքեալն զրէ «Ողջոյն տուէք մէկ մէկի՝ համբուրելով» (Հռոմ. ժղ. 16): Այս բաներին նայելով՝ Հայոց եկեղեցին՝ կանոն դրած է, որ թէ պատարագ մատուցանող քահանայն և թէ պատարագ տեսանող ժողովուրդն մէկ մէկի հետ հաշտ լինելով՝ պատարագի շնորհաց արժանի լինին, և հաշտութեան նշանը ցուցանելոյ համար՝ ողջոյն տան մէկ մէկի՝ համբուրելով:

Այս սովորութիւնն շատ հին է, և կայր ամենայն քրիստոնէից մէջ, ինչպէս կվկայեն Տերտուղիանոս, Աիւրեղ Արուսաղէմացի, և այլ վարդապետք: Այժմ Ատինացւոց եկեղեցումը քահանայն հաղորդութիւնը ճա-

շակելոյ ժամանակին՝ ողջոյն կտայ սարկա-
ւազին, սարկաւազն ևս՝ կիսասարկաւազին,
և կիսասարկաւազն դպիրներուն :

24.

Ուստի է եկեղեցոսն պատարագին յետոյ Մաս
բաժանելոյ սովորութիւնն :

Մաս բաժանելոյ սովորութիւնն մեր եկե-
ղեցումք՝ մնացած է Ազապէն : Իսկ Ազապ
(որ թարգմանի՝ Սէր) կոչուում էր հին
ժամանակը այն կերակուրն՝ որ հարուստ
քրիստոնեայքն պատրաստում էին, և յետ
պատարագի աղքատաց հետ ՚ի միասին նըս-
տելով՝ սիրով ուտում էին (Պործ. ք. 46) :
Յետ ժամանակաց Ազապի սովորութիւնէն
ուրիշ անկարգութիւններ սկսան երևիլ :
Այս պատճառաւ բարեկարգ Առաջնորդքն
Ազապը խափանեցին. բայց այնոր մասնաւոր
նշաններն մնացին, ինչպէս մեր մէջ Մաս
բաժանելոյ սովորութիւնն, և Յունաց մէջ՝
փոխինդ (բոհրած ցորենի ալիւր) տալոյ
սովորութիւնն :

Ի՞նչ է պատճառն՝ որ մեր ազգն զԲրիտանոսի
Ճննդեան փօնը Յունվարի 6 ին կկատարէ. իսկ
որիչ Բրիտանոսեայ ազգերն Գեկտեմբերի 25 ին
կկատարեն :

Առաջին ժամանակներումը , այսինքն՝
Վրիստոնէութեան սկիզբէն մինչև չորրորդ
դարու վերջը կամ մինչև հինգերորդ դարու
սկիզբը ուրիշ քրիստոնեայ ազգերն ևս մեզ
նման այս փօնը կատարում էին Վրիստոսի
Մկրտութեան փօնի հետ 'ի միասին Յուն-
վար ամսոյ 6 ին , ինչպէս կվկայեն ոչ միայն
մեր վարդապետքն , այլ և օտարազգի պատ-
մագիրներն և հեղինակներն : (Տես իմ նոր
տպած ընդարձակ Հրահանգի մէջ . յեր .
217—223) : Բայց յետոյ նոքա բաժանեցին
այս երկու փօնը մէկ մէկից . Մկրտութեան
փօնը թողին Յունվարի 6 ին , և Օննդեան
փօնը սկսան կատարել Գեկտեմբերի 25 ին ,
ինչպէս որ այժմ կատարում են :

Այս երկու փօնից բաժանման երկու
պատճառք կային , մինն՝ Արուսաղէմացւոյ

կողմանէ, և միւսն՝ Հռովմայեցւոց կողմանէ:
Բայց Հայոց ազգն որովհետեւ չունէր պատ-
ճառ բաժանելոյ, լաւ համարեցաւ զիւր հին
սովորութիւնը անփոփոխ պահել մինչև
ցայժմ:

Արուսազէմացւոց կողմանէ պատճառն
այս էր, որ նոքա Յունվարի 6 ին՝ կատա-
րում էին նախ զՔրիստոսի Օննդեան տօնը
Բեթղեհէմումը (որովհետեւ այն տեղ ծնաւ
Քրիստոս), և ապա նոյն օրը Յորդանան
գետը զնալով՝ կատարում էին զՄկրտու-
թեան տօնը (որովհետեւ այն տեղ մկրտուե-
ցաւ Քրիստոս): Բայց այս երկու տեղեաց
հռաւորութիւնն մեծ դժուարութիւն և
նեղութիւն էր տալի յԱրուսազէմ բնակեալ
քրիստոնէից և եկեղեցականաց՝ ձմեռնային
ժամանակումը: Այս պատճառաւ՝ Օննդեան
տօնը Մկրտութեան տօնէն բաժանելով՝
սկսան ատենլ Վեկտեմբերի 25 ին, որ կա-
րողանան առանց դժուարութեան այս երկու
տօնը՝ իւրեանց տեղերումը հանդիսապէս և
փառաւորապէս կատարել:

Հռովմայեցւոց կողմանէ պատճառն այս

էր, որ նոքա կռապաշտութեան ժամանակ
կումը սովորութիւն ունէին Յունվարի 1 ին՝
Նանվարիուս կուռքի տօնը կատարել մե-
ծաւ հանդիսիւ, ինչպէս կվկայէ Մարկոս
Աւրելիոս Ապսրն (1), և Փետրվարի 2 ին՝
ուրիշ կռապաշտական տօն կատարել ՚ի
յիշատակ Պերսեփոնէ կամ Փրօսերփինէ
անուանեալ աղջկանն՝ որոյ համար առաս-
պիլաբանութեամբ կպատմեն, թէ Պղուտոն՝
դժոխոց չաստուածն յափշտակեալ է. և
զայս տօնս ևս կատարէին մեծ փառաւորու-
թեամբ, այնպէս՝ որ բոլոր ժողովուրդքն
այն զիշերը ձեռքերնին ջահ կամ լապտեր
բռնած՝ փողոցներումը ման կըզային, որ-
պէս թէ զՊերսեփոնէն փնտռելոյ ելած են:

Այս երկու տօնախմբութեանց սովորու-
թիւնն մնացած էր նաև քրիստոնէութեան
ժամանակը թէ՛ Հռովմայեցւոց և թէ՛ Յու-
նաց մէջ: Հռովմայ եկեղեցւոյ հայրապետքն
կամելով բոլորովին խափանել այս երկու
տօնից յիշատակը իւրեանց ժողովրդոց

(1) Իւր գրքի մէջ գլ. Ժգ:

Միջէն՝ սահմանեցին Վեկտեմբերի 25 ին
Քրիստոսի Ծննդեան տօնը կատարել, որ
այսու պատճառաւ Քրիստոսի Թշվառու-
թեան տօնը ևս 8 օրից յետոյ՝ հանդիպի
Յունվարի 1 ին (որ օրը Աննվարիուս
չաստուծոյն տօնն էր), և Տեառնընդառաջի
տօնն ևս 40 օրից յետոյ՝ հանդիպի Փետր-
վարի 2 ին (որ օրը Պերսեփոնէի տօնն էր)։
որպէս զի այս երկու քրիստոնէական տօ-
նից կատարմամբ՝ այն երկու կապաշտական
տօնքն խափանուին, ինչպէս կվկայեն Ա-
տինացւոց եկեղեցական պատմագիրքն, մա-
նաւանդ Ճիաքումօ Մօրէլի եպիսկոպոսն՝
իւր շինած Վաղղիական լեզուի բառարա-
նումը, որ տպուած է Փարիզումը 1625
թուականին։ Այս գրքումը հեղինակն իրա-
ւունք կրտայ Հայոց ազգին՝ որ զիւրեանց
նախնական սովորութիւնը պինդ պահած
են, և չէն կամեցած՝ առանց պատճառի
փոփոխութիւն առնել։

Չապիկ օրը՝ Թահանայից սպիտակ շորջառով
զգեսպասորելն, և որիցոցոսաց սպիտակ շապիկ
հագնելն՝ է՞նչ խորհուրդ ունի :

Մատթէոս աւետարանիչն պատմում է,
թէ Տրեշտակն՝ որ նստած էր՝ Վրիստոսի
գերեզմանի քարին վերայ, և Վրիստոսի
յարութիւնը աւետարանում էր, ունէր լու-
սաւոր դէմք փայլակի նման, և սպիտակ շոր
ձիւնի նման : Եւ Մարկոս աւետարանիչն
գրում է, թէ իւղաբեր կանայքն երբ որ Վրի-
ստոսի գերեզմանը մտան, տեսան մէկ երի-
տասարդ՝ սպիտակ շապիկ հագած :

Ինչպէս Տրեշտակն սպիտակ շորերովն
ցուցանում էր ուրախութիւնը և Վրի-
ստոսի յարութեան տօնը, այսպէս ևս Հայոց
եկեղեցին կամելով յայտնել Վրիստոսի յա-
րութեան համար ունեցած ուրախութիւնը,
կանոն է դրած՝ որ այն օրը քահանայք և
դպիրք եկեղեցումը սպիտակ զգեստներով
զարդարւին :

Երբ որ և ինչո՞ւ համար գումարուեցաւ
առաջին Տիեզերական ժողովն :

Առաջին Տիեզերական կամ Անդհանրա-
կան ժողովն գումարուեցաւ Նիկիա քաղա-
քումը (որ Վիլթանիա գաւառումն է) 325
թուականին Վրիստոսի՝ մեծին Աստանդի-
անոսի ժամանակը՝ Արիոս հերետիկոսապետի
ընդդէմ, որ ուրանում էր Վրիստոսի Աս-
տուածութիւնը :

Այս ժողովումը հաւաքեալ էին յամե-
նայն քրիստոնեայ ազգերից՝ երեք հարիւր
տասն և ութ Հայրապետք, յորոց մինն էր
մեր սուրբ Վրիգոր Առևսաւորչի որդին Ա-
րիստակէս :

Սորա միաձայնութեամբ՝ յետ դատապար-
տելոյ զԱրիոսը և զնորա մոլորութիւնը՝
հաստատեցին ուղղափառ հաւատոյ Հան-
գանակը, դաւանելով զՎրիստոս «Աստու-
ած յԱստուծոյ՝ Աստուած ճշմարիտ՝ յԱս-
տուծոյ ճշմարտէ ծնունդ, և ոչ արարած» .
նշանակեցին ևս Օգտկի տօնախմբութեան

օրը՝ ընդդէմ Չորեքտասանեայք կոչեցեալ
հերետիկոսաց, որ ուսուցանում էին՝ թէ
պէտք է Օւատիկը՝ Հրէից հետ 'ի միասին
տօնել Մարտ ամսումը ծնած լուսնի 14 ին:

Այս ժողովոյս կանոնները՝ ժողովով
վերստին հաստատեցին նոյն տարումը Սեղ-
բեսարոս հայրապետն Հռովմայ՝ 'ի Հռովմ,
և մեր Պրիգոր Առևաւորիչն՝ 'ի Աղաբա-
շապատ:

Արիոս ծնած էր Աղեքսանդրիա քաղա-
քումը՝ որ մօտ է Ազիպտոսի սարկաւազ
ձեռնադրեցաւ Պետրոս եպիսկոպոսէն Աղե-
քսանդրիոյ, և յետ նորա մահուանն քա-
հանայ եղև նոյն քաղաքի եկեղեցւոյն 315
թուին. և սկսաւ ուսուցանել՝ թէ Արդին
Աստուծոյ արարած է. և թէ՛ Հայր Աս-
տուած մեծ է քան զնա, և այլն: Սորա
հետևողքն կոչուեցան Արիոսեանք կամ Ա-
րիոսականք:

Եւրէ, ուր և ինչո՞ւ համար եղև երկրորդ
Տիեզերական ժողովն :

Երկրորդ Տիեզերական ժողովն եղև Աոստանդնուպօլսումը 381 թուին՝ Մեծին Թէոդոսի ժամանակումը՝ Մակեդոն հերետիկոսապետի ընդդէմ, որ ուրանում էր Հոգւոյն սրբոյ Աստուածութիւնը :

Այս ժողովումը գումարուեցան յամենայն քրիստոնեայ ազգերից՝ հարիւր յիսուն Հայրապետք. որք յետ դատապարտելոյ զՄակեդոնը և զնորա մոլորութիւնը, գրեցին նոր Հանգանակ հաւատոյ՝ դաւանելով զՀոգին սուրբ՝ Տէր, Աստուած, պաշտելի և երկրպագելի ընդ Հօր և Արդւոյ :

Ժողովեալ Հայրապետաց մինն ևս էր մեր սուրբ Մեծն՝ Ներսէս Աթոզիկոս :

Մակեդոն՝ Աոստանդնուպօլսոյ Պատրիարք էր, և կոչուեցաւ Հոգեմարտ, որովհետև ուսուցանում էր՝ թէ Հոգին սուրբ արարած կամ ստեղծուած է, ուստի և չէ արժանի երկրպագութեան :

ԵՐԲ, ո՞ր և ինչո՞ւ համար եղև երբորդ
Տիեզերական ժողովն :

Երբորդ Տիեզերական ժողովն եղև 431
թուին՝ Փոքր Թէոդոս Այսեր ժամանակը՝
Եփեսոս քաղաքումը :

Այս ժողովս գումարուեցաւ 200 Հայ-
րապետներից, որոց մէջ երևելի էր Աիւրեղ
եպիսկոպոսն Աղեքսանդրիոյ: Սոքա միաբա-
նութեամբ դատապարտեցին և նզովեցին
զՆեստոր հերետիկոսապետը, որ զՔրիստոսի
խկապէս Արդի Աստուծոյ լինիլը ուրանում
էր՝ ասելով, թէ նա շնորհօք միայն է որդի
Աստուծոյ (ինչպէս ամենայն սուրբքն կամ
արդարքն), և ոչ թէ էութեամբ կամ բնու-
թեամբ, և զԱստուածածին Աոյսն՝ կոչում
էր Քրիստոսածին կամ Մարգածին :

Թէոդոս Այսերն իւր գրովն հրաւիրած
էր և զմեր սուրբ Սահակ Պարթև հայրա-
պետը՝ որ գանուի ժողովումը. բայց նա
գործ ունեւով Պարսից Առամ թագաւորի
հետ և Պարսկաստան գնալով՝ չկարաց

զնալ յԱփեսոս. միայն գրով յայտնեց իւր
կամքը՝ թէ ինչ որ ժողովը սահմանէ՝ ինքն
ևս կհամաձայնի և կընդունէ:

Ժողովը վերջանալէն յետոյ՝ երևելի ե-
պիսկոպոսներէն ոմանք, այսինքն՝ Աիւրեղ
Աղեքսանդրացին, Մաքսիմիանոս եպիսկո-
պոսն (որ Պատրիարզ եղև Աոստանդնու-
պօլսի), Պրոկղ եպիսկոպոսն Աիզիկոն քա-
ղաքի, և Ակակ եպիսկոպոսն Մելաինոյ,
միաբանութեամբ յատուկ թուղթ գրեցին
Հայերուն՝ յայտնելով նոցա ժողովոյն կա-
նոնադրութիւնները և Նեստորի չար ա-
ղանդը կամ մոլորութիւնները. և զայն
թուղթը Մաքսիմիանոս Պատրիարզի ձե-
ռամբ յանձնեցին մեր Թարգմանիչներուն,
որք էին Ղևոնդ, Յովհան, Յովսէփ, Ար-
ձան, Աղնիկ, Աորիւն, և այն ժամանակը
գտնուում էին Աոստանդնուպօլսումը: Նոքա
ևս իսկոյն եղան եկան Հայաստան՝ երբ որ
սուրբն Սահակ Պարթև Պարսկաստանէն
նոր վերադարձած էր:

Սուրբն Սահակ այն եպիսկոպոսների
զրած թուղթը ստացածին պէս՝ շուտով

եպիսկոպոսներ և վարդապետներ կանչելով՝
ժողով գումարեց Աշախատ քաղաքումը
(որ Տարոնոյ երկրումն է) . և յետ կարգալ
տալոյ զԹուղթը և զՆփեսոսի ժողովոյն
կանոնները՝ ընդունել և հաստատել տուաւ
զանոնք՝ դատապարտելով և նստեցնելով
զՆեստորը և զնորա ընկերները :

Նեստոր՝ Առստանդնուպօլսի Պատրիարք
էր նստած 428 թուին : Արբ որ Նփեսոսի
ժողովն եղև, երեք անգամ կանչեցին զնա
այն տեղ . բայց նա չգնաց : Աւստի ժողովոյ
գումարման երկրորդ օրումը զիր գրեցին
նմա այսպէս . „Աստուծոյ շնորհօք ժողո-
„ վեալ սուրբ Միւնհոգոսէս՝ որ գումարու-
„ եցաւ Նփեսացոց մայրաքաղաքումը : —
„ Նոր Յուդա Նեստորիդ : — Վիտնաս՝ որ
„ դու ամբարիշտ քարոզութեանցդ համար՝
„ այս Յունիս ամսոյ 22 ին սուրբ Միւն-
„ հոգոսիս հրամանաւ դատապարտեալ ես
„ այսուհետև, և յամենայն եկեղեցական
„ աստիճանէ զրկուած ես“ :

Թէոդոս Այսրն ևս ընդունելով ժողո-
վոյն վճիռը՝ աքսորել տուաւ զՆեստորը,

և նորա տեղ Պատրիարգ կարգեց զՄաք-
սիմիանոս եպիսկոպոսը: Նեստոր մեռաւ
աքսորանաց տեղումը, որ կոչուում էր
„Յովասիս“:

30.

Ե՞րբ և ինչո՞ւ համար եղև Բաղկեղունի ժողովն:

Բաղկեղունի ժողովն եղև 451 թուին՝
Յունաց Մարկիանոս Ապսեր հրամանաւ՝
ընդդէմ Նւտիքէս հերետիկոսապետի, որ
յառաջ ևս դատապարտեալ էր Փլաբիանոս
Պատրիարգէն Աոստանդնուպօլսի՝ մասնաւոր
ժողովով՝ զոր գումարել տուած էր նոյն
Պատրիարգն 132 եպիսկոպոսներից և ՚ի 23
վանահայրներից 448 թուին:

Իսկ Բաղկեղունի ժողովոյն հայրապետաց
քանի լինելոյն համար Պատմիչներու բանքն
միակերպ չեն: Այսպէս զի Նիկեիոց Պատ-
մազիրն (1) զհայրապետաց թիւը կոչէ 636,
որ Նիկեոյ ժողովոյն հայրապետաց կրկնա-
պատիկ թիւն է: Իսկ Մարկեղինոս Ժամա-

(1) Յեկեղ. Պատմ. գիրք Ժե. գլ. Է:

նակազիրն (2), Փոտ Պատրիարզն (3), և
Բալսամոն (4), կղնեն՝ 630:

Այս ժողովումս մեր Հայրապետներից
կամ վարդապետներից ոչ ոք չզտնուեցաւ:
Պատճառն այն է՝ որ այն ժամանակուսի
երբ որ Յոյնք զԷրեանց եկեղեցին՝ իւրեանց
հերետիկոսներու յիմարական մոլորութիւն-
ներից մաքրելու համար հոգս էին անում՝
ժողով գումարելով, Հայք զԷրեանց մա-
քուր եկեղեցին վերստին կանգնեցուցին՝
զԷրեանց արիւնը թափելով և պատերազ-
մելով ընդդէմ Յազկերտի Պարսից թագա-
ւորին, որ ամենայն զօրութեամբ հետևում
էր զըզոր Հայաստանը կրակապաշտութեան
խաւարի մէջ ընկղմել, և Քրիստոնէու-
թեան անուներ բոլորովին ջնջել:

Այս ժողովոյս վերայ՝ ոչ միայն Հայոց՝
Ասորւոց և այլոց ազգաց մէջ տարածայ-
նութիւններ եղեն, այլև նոյն իսկ Յունաց

(2) Գլ. իդ:

(3) 'Ի Պատմ. Եօթն ժողովոց. գլ. 4:

(4) 'Ի Համառօտ Պատմ. ժողովոց:

մէջ 80 տարիի չափ մեծ հակառակութիւն
կայր. վասն զի ոմանք ընդունում էին զայն
ժողովը, և ոմանք մերժում էին: Բաց 'ի հա-
սարակ ժողովրդոց՝ Յունաց Վայսերքն ևս
զանազան կարծիք ունեցան այս ժողովոյս
վերայ. ոմանք ևս հրաման կամ հրովար-
տակ տարածեցին ամենայն տեղ՝ որ մեր-
ժեն կամ չընդունեն զայն. Վասիլ Վայսրն
475 թուին, Օ. ենոն Վայսրն 476 թուին,
և Ենաստաս Վայսրն 491 թուին:

31.

Որո՞նք էլեն հալածողք քրիստոնէից՝
աստիճան դարեբո՞մբ:

Յետ Քրիստոսի համբարձման՝ նախ Հրէ-
այք սկսան հալածել Արուսաղէմումը բնա-
կեալ քրիստոնեաները, և սուրբ Ստեփանոս
նոս սարկաւազը բռնեցին քարկոծեցին: Աւ-
այն ժամանակը քրիստոնեաներից շատերն
փախան գնացին Վամարիա քաղաքը. ոմանք
ևս ցրուեցան Հրէաստանի զիւղերումը.
Միայն Եռաքեալքն մնացին Արուսաղէմի մէջ:

Այս ժամանակի հալածողների մինն ևս էր Պօղոս, որ յետոյ դառնալով 'ի Վրիստոսի հաւատքը՝ եղև Առաքեալ և Վարդգիշ:

Յետոյ Հռովմայեցւոց Ապստերքն ևս ըսկտան հալածել զքրիստոնեաները, ինչպէս՝ Ներոն Ապստրն (64 թուին), Վոմեաիանոս (93 թուին), Տրայիանոս (107 թուին), Ենտոնինոս (162 թուին), Սևերոս (202 թուին), Մաքսիմենոս Յուլիոս (235 թուին), Վեկոս (250 թուին), Վաղերիանոս (257 թուին), Որեղիանոս (272 թուին), Վիոկղեաիանոս (284 թուին), Յուլիանոս (361 թուին):

Բոսիոս Պատմագիրն գրում է, թէ առաջին երեք դարուց միջոցումը միայն Հռոմ քաղաքի մէջ քրիստոնեաներից նահատակուած են 300,000 հոգի. որոց միջից երեսուն երկուքն Վահանայապետք էին: Աւուրիշ տեղերումը նահատակուածները ևս համարելով՝ բոլորի թիւն լինում է իբր հինգ միլիոն:

Վիոկղեաիանոսի հալածումը այնքան սաստիկ էր, մինչ զի կարծում էին՝ թէ Վը-

րիստոնէական եկեղեցին բոլորովին ջնջու-
եցաւ աշխարհիս վրայէն, վասն զի իւր Տէ-
րութեան տակ եղած գաւառներումը նա-
հատակել տուած էր երկու միլիոնի չափ
քրիստոնեայ մարդիկ:

Այս հալածանքներն դադարեցան չորրորդ
դարու սկիզբը, այսինքն 306 կամ 307 թու-
ականին, երբ որ մեծն Կոստանդիանոս Հռով-
մայեցոց Անյսր եղև, և կռապաշտութենէն
դառնալով ՚ի Քրիստոնէական հաւատքը՝
համարձակութիւն տուաւ Քրիստոնէից:

Հայաստան աշխարհումը ևս եղին մաս-
նաւոր հալածմունքներ՝ մեր կռապաշտ թա-
ղաւորաց օրերում, մանաւանդ՝ Ենանէի՝
Եբզարու որդւոյն, Սանատրուկի՝ Եբզարի
քեռորդւոյն, երկրորդ Երուանդի, երկրորդ
Երտաշէսի, և Խոսրովի՝ Տրդատայ հօրը:
Սոցա օրերում նահատակուածների նշա-
նաւորքն են՝ Սուրբ Եռաքեալքն Քրիստոսի՝
Թադէոս և Բարթողոմէոս, Սուրբ Հայրա-
պեան Եղզէ, Սուրբ Աոյան Սանդուխտ՝ որ
Սանատրուկի դուստրն էր, Սուրբ Ոսկեանք՝
հինգ անձինք, Սուրբ Սուքիասանք՝ տասն

և եօթն անձինք, որպէս ապա և Սուրբն
Գրիգոր Առևսաւորիչ, և Սուրբ Հովհաննիս-
մեանք՝ երեսուն և եօթն անձինք, որք չար-
չարուեցան և նահատակուեցան յառաջ
քան զՏրդատի դարձը ՚ի սուրբ հաւատն
Քրիստոսի :

32.

Ազգայն եկեղեցական ժողով Գոմարեւոյ սովո-
րութիւնն երբ սկսեցաւ յեր ազգի յեջ :

Մեր հին մատենագրաց գրուածներից
այսքանս միայն զիտեմք հաւաստեալ, որ
չորրորդ դարումը մեր Առաքելաջան Հովու-
ապետներն սովորութիւն արին հետ զհետէ
միաբան հաւանութեամբ եպիսկոպոսաց և
վարդապետաց, ևս և թագաւորաց, նախա-
րարաց և իշխանաց, ժամանակ ժամանակ
ժողովներ գումարել այլ և այլ տեղերում՝
կամ հերձուածները և ուղղափառ հաւատոյ
դէմ մոլորութիւնքը մերժելոյ համար, և
կամ անկարգութիւնքը վերացընելով՝ պէս-
պէս բարեկարգութեանց կանոններ հաստա-
տելոյ համար :

Չորրորդ դարում գումարումս պատշաճ էկեղեցական ժողովներն որոնք են:

Չորրորդ դարումը գումարուեցան Հայաստանի մէջ երեք ազգային եկեղեցական ժողովներ, որք են.

Ա. Ժողովն Ալաշարչապատն՝ առաջին: Այս ժողովումն, որ գումարեց Ս. Վրիզոր Առևտուրիչ 325 թուին Վրիստոսի, ընդունեց մեր եկեղեցին Նիկիոյ առաջին տիեզերական ժողովոյ սահմանադրութիւնը, այսինքն՝ հաւատոյ Հանգանակը՝ հանդերձ քսան կանոններով եկեղեցական բարեկարգութեանց, որ բերած էր Ս. Արիստակէս, և նա ինքն Ս. Առևտուրիչն՝ իբր կնիք հաստատութեան՝ յաւելացոյց այն ժամանակ նոյն Հանգանակի վերջումը այս բանս. „Իսկ մեք փառաւորեսցուք որ յառաջ քան զյաւելիտեանս, երկիրպագանելով սրբոյ Նորրորդութեանն և միոյ Աստուածութեանն Հօր և Արդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն“:

Բ. Ժողովն Աշտիշատ — (1) առաջին:
Այս ժողովումն, որ գումարեց Մեծն Ներսէս Պարթև 365 թուին, հաստատուեցան քառասունի չափ կանոններ թէ՛ ժողովրդի և կրօնաւորաց օրինաւոր կենցաղաւարութեան համար, և թէ՛ վանքերի, աղքատանոցների, և այլն՝ շինութեան և բարեկարգութեան համար:

Գ. Ժողովն Ազաղարշատատ՝ երկրորդ:
Այս ժողովումն, որ գումարուեցաւ 366 թուին՝ նոյնպէս Մեծն Ներսէս Պարթև Հայրապետի օրերում, հաստատուեցաւ այն կանոնն, թէ „այնուհետև Հայոց Աթոռակոսն չձեռնադրուի Վեսարիոյ Յոյն եպիսկոպոսապետէն, այլ՝ իւր համազգի եպիսկոպոսներից միայն“ : Բաց յայտմանէ, նաև նոյն Ս. Հայրապետն սրատուեցաւ նոր տիտղոսովս „Պատրիարք“ : Ուստի և հետագայ Աթոռակոսներն ամենայն Հայոց իրաւամբք կոչուեցան և կոչուում են մինչև ցայսօր՝ ոչ միայն Աթոռակոս, այլ և Պատրիարք :

(1) Քաղաք է Տարոն գաւառումը, Ս. Կարապետի վանքի մօտ :

Եւ այսպէս կոչուում են միայն Աթոռի-
կոսքն Աջմիածնի: Իսկ Աղթամարայ և Սոյ
Աթոռիկոսներն չունին իրաւունք Պատրի-
արք կոչուելու, և Պատրիարքներն Արու-
սաղէմի և Վոստանդնուպօլսի չունին իրա-
ւունք Աթոռիկոս կոչուելու:

34.

Մեր ազգի մէջ քանի՞ ազգային եկեղեցական
ժողով գումարուեցաւ մինչև զայժմ:

Չորրորդ դարէն սկսեալ՝ մինչև տասն
և եօթներորդ դարու կէսը մեր ազգին մէջ
գումարուած են միայն քառասուն և եօթն
ազգային եկեղեցական ժողովներ զանազան
ժամանակներում, զանազան տեղերում, և
զանազան պատճառներով:

Այլ ինչին ժողովն եղած է 1651 թուին,
Արուսաղէմ քաղաքումը, Փիլիսոսոս Աթ-
թոռիկոսի նախագահութեամբ: Եւ այն ժա-
մանակէն մինչև զմեր օրերը այլ օրինաւոր
եկեղեցական ժողով չէ գումարուած մեր
ազգին մէջ:

Աստուածային պաշտամանց տեղիքն որոնք էին
Հայաստանի մէջ՝ առաջին երեք դարերում:

Աստուածային պաշտամանց տեղիքն Հայ-
աստանի մէջ՝ առաջին երեք դարերում էին.

ա. Ալեքէցիք և Տապարուներ (փոքրիկ տա-
ճարք), որք շինուած էին Ադեսիայում,
Շաւարշանում և Աեսարիայում՝ ՚ի թա-
ղէոս Առաքելոյ. Արթւատ և Աանանդ գիւ-
ղերում Գողթան գաւառի՝ ՚ի Բարթուղի-
մէոս Առաքելոյ. Գիս կամ Գիտ գիւղում
Ուտի գաւառի՝ յԱղիշէ Առաքելոյ:

բ. Աանորայք, որպիսի էին՝ Հոգեաց
վանքն՝ որ կառուցած էր Բարթուղիմէոս
Առաքեալն Անձևացեաց գաւառում, և թա-
նահատի վանքն՝ որ շինեց երկրորդ դարու
կիսումը Միսիթար վանահայրն Միւնեաց
աշխարհում, և Տաթևու վանքն՝ որ շինու-
ած էր Ստաթէոս Առաքելոյ նահատակուած
տեղի վերայ՝ Բաղք գաւառում:

գ. Հաւատացելոց տունքն, այն տեղերում
միայն, ուր չկային եկեղեցիք կամ վանորայք:

ԲԱԺԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Համառօտ նկարագիրք երևելի Արանց և
Տեղեաց, յիշատակելոց յԱզգային Եկեղե-
ցական Պատմութեան:

1.

ԵՐԳԵՐ

Արշամայ որդին էր, և Հայոց թագաւոր-
նասէր Ադեսիա քաղաքումը (1), զոր ինքն
նորոգեալ էր: Քրիստոսի հրաշագործու-
թիւնները լսելով՝ հաւատաց նորա Աստու-
ածութեանը, նամակ գրեց Նմա, և զպա-
տասխանը ընկալաւ հանդերձ Անձեռագործ
պատկերաւ: Յետոյ մկրտեցաւ ՚ի Թադէոս
Առաքելոյ, և քրիստոնեայ թագաւորաց ա-
ռաջինն եղև:

Արգար՝ ստուգաբանի ա-ադ այր, այ-
սինքն՝ մեծ և երևելի մարդ:

(1) Ադեսիա քաղաքն կոչի ևս Ուռհայ կամ
Ուռֆայ:

2.

ԱԳ-ԱԹ-ԱՆԳ-ԵՂՈՍ

Հռովմայեցի էր. ատենագալիւր եղև մեր
Տրդատ Թագաւորին, և նորա հրամանաւ
զրեց նորա գործքերը և Պրիգոր Առևա-
ւորչի քաշած չարչարանքները:

3.

ԱՐԻՍՏԱՆԻՍ

Պրիգոր Առևաւորչի փոքր որդին էր. ե-
պիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ իւր հօրէն. գնաց
Նիկիոյ ժողովը, և բերաւ այն տեղէն շան-
դանակի (այսինքն՝ շաւատամքի) օրինակը
ի շայաստան. և ապա Սաւրոյ լիոս նստաւ
իւր հօր տեղը:

4.

ԲԱՐԹՈՒՂԻՄԷՍՈՍ ԱՌԱՅԱՆԱՆ

Քրիստոսի՝ երկոտասան աշակերտաց մինն
էր, որ յետ քարոզելոյ զԱւետարանը զա-
նազան արևելեան աշխարհներում, եկաւ

մտաւ 'ի վիճակն Ս. Թադէոսի՝ 'ի հայրենիս
մեր. ուր և Առաքելական արդիւնաւոր վաս-
տակներովն եղև յատկապէս „Հայաստանեայց
Հայր հոգեւոր“ : և ասլա ըստ հրամանի
Քրիստոսուրաց Սանատրուկ Թագաւորին
նահատակուեցաւ 50 թուին՝ Արևբանոս
քաղաքումը :

5.

ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԵՒՈՐԻՉ

Հատ չարչարանք կրեց քրիստոնէական
հաւատոյ համար՝ Տրդատ Թագաւորի հրա-
մանաւ. և խոր Ա իրապէն ելանելէն յետոյ
(ուր մնաց տասն և հինգ տարի), մկրտեց
զԹագաւորը և զնախարարները, և զբոլոր
մեր ազգը լուսաւորեց քրիստոնէութեամբ :
Մեռաւ Սեպուհ սարումը՝ որ տեղ ճգնում
էր : Սորա հօր անունն՝ Անակ էր, և մօր
անունն՝ Ոգոհէ :

6.

ԳՐԻԳՈՐ ՄԵԳԻՍՏՐՈՍ

Մեծ իշխան էր Հայոց՝ Լուսաւորչի ցե-
ղէն. շատ լեզուներ գիտէր՝ հայերէն, յու-

նարէն, տաճկերէն, պարսկերէն, արաբերէն,
ասորերէն, և այլն: Արեք օրուամբ հին Ատա-
կարանի պատմութիւնը գրեց ոտանաւոր:
Յունաց կայսերքն պատուեցին զնա Մա-
գիսարոս անուամբ, որ թարգմանի „Ար-
դապետ“:

7.

ԳՐԻԳՈՐ ԵԱՐԵԿԱՅԻ

Խոսարովու՝ Ենձեացեաց եպիսկոպոսի որ-
զին էր. Եարեկայ վանքուամբ ուսում աւաւ
Ենանիա առաջնորդէն. եղև երևելի վարդա-
պետ և վարժապետ, և զնոյն վանքի արե-
ղաները կրթում էր հոգևոր ուսմամբք և
Աստուածաբանական գիտութեամբք: Արբ
26 տարեկան էր՝ գրեց Սաղմոսի Արժ ԵրԳոց
գրքի մեկնութիւնը՝ ըստ խնդրոյ Գուրգէն
թագաւորի՝ պարզ ոճով. և ապա ըստ խրնդ-
րոյ բազում վարդապետաց յօրինեց խրթին
ոճով զայն հրաշալի աղօթագիրքը՝ որ կոչ-
ւում է Եարեկ: Ունի գրած և ճառեր
Առաքելոց վերայ, Աստուածածնի վերայ,
Խաչի վերայ, և այլն: Ա խմբանեցաւ 52.

տարեկան, և թաղուեցաւ Նարեկայ վան-
քումը: Աղօթագրքի վերջումը գովութեամբ
յիշում է սա զիւր մեծ եղբայրը, որոյ ա-
նունն էր Յովհաննէս:

8.

ԳՆԻԹԻ ԱՆՅԱԳԹ

Մովսիսի Խորենացւոյ քեռորդին էր, մեծ
իմաստութեան տէր և փիլիսոփայ մարդ. շատ
փիլիսոփայական գրքեր ունի գրած՝ հայերէն
և յունարէն: Սա Անյաղթ կոչուեցաւ, անոր
համար՝ որ չէին կարողանում յաղթել նմա
լեզուաւ կամ գրով:

9.

ԵՂՆԻԿ

Սա ծնած էր Հայաստանի Աողբ գիւ-
ղումը, վասն որոյ կոչի Աողբացի: Սուրբ
Սահակայ և սուրբ Մեսրոպայ գլխաւոր ա-
շակերտաց մինն էր. շատ լաւ գիտէր ոչ
միայն իւր բուն հայերէն լեզուն, այլ և

յունարէն, պարսկերէն և ասորերէն: Իւր
ընկերաց մինի հետ՝ որոյ անուէն էր Յով-
սէպ Պաղնացի, զնաց նախ յԱդեսիա քա-
ղաքը, և ապա ՚ի Աոստանդնուպօլիս. և որ-
քան ընտիր գրքեր գտաւ Յունաց կամ Ա-
սորւոց լեզուաւ, բոլորը հայերէն թարգմա-
նեց: Երբ որ վերագարձաւ ՚ի Հայաստան,
սուրբ Սահակայ և սուրբ Մեսրոպայ հետ
աշխատեցաւ Աստուածաշունչը թարգմանե-
լոյ: Յետոյ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ և
Առաջնորդ եղև Բագրևանդ գաւառի: Հա-
րադրեց մաքուր հայկաբանութեամբ մի յա-
տուկ զիրք՝ Պարսից և Մանիքեցւոց ա-
ղանդների դէմ: Ունի ուրիշ մասնաւոր
գրուածքներ ևս, բայց ձեռագիր են, և ամեն
տեղ չեն գտնուում:

10.

ԵՂԵՇԵ

Մեր թարգմանչաց աշակերտների մինն
էր. վարդապետ եղև՝ ապա եպիսկոպոս. գրեց
ճարտասանական գեղեցիկ ոճով քաջին

Վարդանայ պատերազմը Պարսից դէմ: Նորա գերեզմանի վերայ եկեղեցի կայ շինած Հայաստանումը: _____

11.

ԸՆՆՆԵՐԻՆՍ

Իհառն է Հայաստանի Վասպուրական զաւառումը՝ Վանայ ծովուն մօտ, որ տեղէն ելանէր երկաթ և կապար: Այս լեռան ստորոտումը սուրբ Յակոբ Մծբնայ հայրապետն աղօթելով՝ ջուր բղխեցոյց և այն ջուրն կոչեցաւ „Աղբիւր Յակոբայ“: _____

12.

ԹԱԳՎՈՍ ԱՌԱՔԵԼՆ

Քրիստոսի՝ եօթանասուն և երկու աշակերտաց մինն էր, և թո՛վմաս Առաքելոյ եղբայր: Սա գնաց յԱղեսիա (որ կոչի և Ուռհայ) քաղաքը, քարոզեց անդ զաւետարանը, եկեղեցի շինեց, մկրտեց զԱբգար՝ Հայոց թագաւորը, և նորա հետ՝ զնախարարները և զժողովուրդը, որ յառաջ կռայաշտ էին: _____

13.

ԺՆՈՒՆԻՐԻ

Պետ է 'ի Աիլիկիա: Այս գետոյ եզրումը սուրբ Պէորգ անուամբ եկեղեցի և վանք կայ, որ տեղ բնակեցաւ երկար ժամանակ 'Ներսէս Ամբրոնացին' կարգալոյ և զրելոյ պարապելով:

14.

ՀԱՅԿԱՆ ԼԻՆ

Լ; հին քաղաք 'ի Հայկայ շինեալ Հայաստանի Հարք գաւառումը: Այն տեղ է Բէլայ կամ 'Ներրովթայ բռնաւորի գերեզմանն' զոր սպանեց մեր քաջ և հաստաբազուկ նահապետն Հայկ' երեքթևեան նետիւ, և կոչի 'ի ռամկաց "Սատանայի գերեզման":

15.

ՀԵՂԻՒՆԷ

Աբգար Թագաւորի կինն էր' և Հայոց Թագուհի: Յետ Աբգարու մահուան գնաց Ղերուսաղէմ. և որովհետև սովի ժամա-

նակ էր, շատ ցորեն զնեց և բաժանեց աղ-
քատաց. և ինքն այն տեղ վախճանեցաւ և
թաղուեցաւ, ինչպէս զրէ Յովսեպոս պատ-
մագիրն շրէից: _____

16.

ՄԵՍՐՈՊ

Արդան անուն բարեպաշտ մարդոյ որդի
էր, Տարոն գաւառի շացեկաց գիւղէն: Սա
մանկութեան ժամանակէն վարժուած լի-
նելով շելենական դպրութեամբ և գիտու-
թեամբ, և քաջ գիտելով ոչ միայն իւր
հայրենի լեզուն, այլ և Պարսից և Ասորեոց
լեզուքը, աշակերտեցաւ Մեծին Ներսիսի
Պարթևի, և եղև նորա գրագիր: Ապա թա-
գաւորական պալատումը ատենադպրի պաշ-
տօն կատարեց՝ Արագղատ, Արշակ երրորդ,
Աղարշակ երկրորդ, և Խոսրով երրորդ
թագաւորների օրերում, այն է՝ 384 թու-
ականէն մինչև 390 թուականն: Յետ այնու-
րիկ թողլով զայս աշխարհական զբաղակց
պաշտօնը, զնաց առանձնացաւ Պողթան

զաւառի վանքերի մէկին մէջ, ուր և նախ
'ի կարգ վանականութեան մտանելով, և
ապա քահանայ ձեռնադրուելով՝ իւր առա-
քինահրաշ վարուքն սքանչելի օրինակ հղև
ամենայն անապատաւորաց: Ժողովեց նա
իւր մօտ աշակերտաց բազմութիւն, կրթեց
նոցա 'ի հոգևոր ուսմունս և յառաքինա-
կան վարս, և ապա նոցա հետ 'ի միասին
դուրս դալով յանապատից՝ սկսաւ Վողթան
զաւառի մերձակայ տեղերում քարոզել և
ուսուցանել Աստուածային պատուիրանք-
ները, կարդալով 'ի լուր ժողովրդեան Սուրբ
Վիրքը յունարէն կամ ասորերէն, և թարգ-
մանելով և մեկնելով հայերէն:

Մտրոպ՝ յետ բազում աշխատութեանց,
406 թուին Քրիստոսի, վերնապարզև շնոր-
հօքն հնարեց Հայոց լեզուիս երեսուն և
վեց նշանագիրքը յԱՅԷ մինչև ԿՔԷ, որ-
պէս ապա նաև Վրաց և Աղուանից զրերը:

Արանելիս այս առ Աստուած փոխեձաւ
Փետրուարի 14 ին 441 թուականին, երբ
որ ինքն 80 տարեկան էր:

ՅՈՎ ՀԱՆ ՄԵՏԳԵԿՈՒՆԻ

Մեր թարգմանչաց աշակերտաց մինն էր. Կաթողիկոս եղև Հայոց՝ յես վախճանի Գիւտ կաթողիկոսի՝ Վահան Մամիկոնեան Սպարապետի օրերումը. և վեց տարի կաթողիկոսական իշխանութիւն վարելէն յետոյ՝ վախճանեցաւ սրբութեամբ 81 տարեկան : Սա որովհետև ուսեալ մարդ էր՝ շատ շարականներ և աղօթքներ գրեց, որք գրուած են Դամազրքի մէջ, և կարդացուամ են մեր եկեղեցումը : Պատարագի Խորհրդատետորը ևս հարստացոյց սուրբ Բարսղի Ահարացոյ և Յովհաննու Ասկերերանի աղօթքներով. որոյ մէջ և «զՏէր Աստուած զօրութեանց» աղօթքը ինքն յաւելացոյց : Աւնի նա և զանազան խրատական ճառեր՝ գեղեցիկ Հայկաբանութեամբ գրուած :

ՆԵՐՍԷՍ ԼԵՄԻՐՈՒՆԵՅԻ

Օչին իշխանի որդին էր՝ շատ ուսեալ և ճարտարախօս մարդ. եպիսկոպոս եղև

քսան և հինգ տարեկան. մեռաւ քառասուն և հինգ տարեկան: Շատ ճառեր՝ մեկնութիւններ և շարականներ ունի գրած:

19.

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Ապիրատ իշխանի որդին էր՝ Առևսաւորչի ցեղէն, որ Հռոմկլայ բերդումը բնակելոյն պատճառաւ՝ Ալայեցի ևս կոչուեցաւ. բայց Շնորհալի մականունը ստացաւ ըստ արժանւոյն այնոր համար՝ որ լի էր Աստուածապարզ և շնորհօք:

Սա ծնաւ 1098 թուականին Քրիստոսի, ուսում առաւ Ստեփանոս վարդապետէն՝ որ Վարմիր վանքի Առաջնորդն էր: Արեսուն և եօթն տարեկան կախկոպոս ձեռնադրուեցաւ. վաթսուն և ութ տարեկան Աթոռիկոս օծուեցաւ յիւր եղբօրէն՝ Վրիգոր Աթոռիկոսէն. վախճանեցաւ եօթանասուն և հինգ տարեկան 1173 թուականին Քրիստոսի, Օգոստոսի 13 ին. և նոյն օրը՝ որ էր Հինգշաբաթի՝ նորա յատուկ տօնն

սահմանուեցաւ մեր ազգումք՝ ամենայն եւ
պիսկոպոսաց հաւանութեամբ: Վերեղմանն
Հռովմայումն է, և պատուի ոչ միայն ի
քրիստոնէից, այլ և յայլազգեաց:

Այս շնորհալի և սուրբ Հայրապետս քաջ
բանաստեղծ էր, ընտիր երգաբան, լուսաւոր
մեկնիչ, և խորիմաստ Աստուածաբան: Հատ
զրուածքներ ունի քաղցր ոճով՝ արձակ և
ոտանաւոր, երգեր, շարականներ, և աղօթք-
ներ, որոց մինն է „Հասարակ Խոսարակ-
նիքն“, որ քսան և չորս տուն է՝ ըստ թը-
ւոյ ժամուց աւուր:

20.

ՈՇ ԱԿԵՆ

Մեծ գիւղ է Լճմիածնի մօտ: Այն տեղ
է գերեղմանն երանելի Մեսրոպ վարդապե-
տին, որ մեր՝ և Վրաց և Աղուանից (1)
զրերը ստեղծեց:

(1) Աղուանք՝ ազգ էր յառաջ եկած Սիսակէն,
որոյ մականունն Աղու էր, այսինքն՝ քաղցր իսկ Սի-
սակ գեղամայ որդին էր՝ Հայկայց ցեղէն:

ԳՆՈՒՂԱՅ

Հին և հարուստ քաղաք էր Հայաստանի
 Ասպուրական նահանգումը՝ Արասի գե-
 տոյ մօտ, զորոյ բնակիչները՝ որ Հայք էին,
 Շահաբաս Պարսից թագաւորն քշեց տա-
 րաւ յիւր երկիրը, և Ասպահան քաղաքի
 մօտ շինել տուաւ նոցա համար զՆոր Գու-
 ղայ քաղաքը 1606 թուականին Վրիստոսի:
 Այս քաղաքէս էր Աղեքսանդր Առաջին՝
 Հոյոց Աթողիկոսն, որ օծուեցաւ յԱջ-
 միածին 1707 թուականին Վրիստոսի:

ՎԱԳԱՄՇԱԳԱՍ

Արքայանիստ քաղաք էր Հայոց՝ Արա-
 րատեան նահանգումը՝ Վասաղ գետոյ մօտ:
 Յառաջ կոչէր Արաիմեղ քաղաք, որովհետեւ
 այն տեղ կար Արաիմիս չաստուածոյ մե-
 հանն: Յետոյ փառաւոր ևս շինուելով
 Աարդգէս իշխանէն՝ որ մեր Արուանդ թագա-
 ւորի քեռայրն էր՝ կոչեցաւ Աւան Աարդ-

գիտի: Բայց վերջը 197 թուականին Վրիս-
տոսի Ազգարշ թագաւորն նոր պարսպով
ամրացուցանելով զայս քաղաքը՝ իւր անու-
ամբ կոչեց Ազգարշապատ. այլք ևս կոչեցին
Նոր Կաղաթ. և ոմանք տեղւոյն տափարա-
կութեանը նայելով՝ կոչեցին Վաղաթ-Կաղաթ:
Այն տեղ է. Աթոզիկոսական Աթոռն
ամենայն Հայոց՝ Սուրբ Էջմիածին, որ շե-
նուեցաւ Տրդատ թագաւորի և Գրիգոր
Նուսաւորչի ժամանակին, այսինքն 303 թու-
ին Վրիստոսի

23.

ՎՐԹԱՆԷՍ ԵՒ ՆՈՐԸ ՈՐԳԻՒԲՆ

Աթանէս Գրիգոր Նուսաւորչի մեծ որ-
դին էր. Աթոզիկոս եղև Հայոց՝ յեա մա-
հուան իւր եղբօր Արիստակիտի: Սորա որ-
դիքն էին՝ սուրբն Գրիգորիս, և սուրբն
Յուսիկ: Գրիգորիս՝ երբ որ տասն և հինգ
տարեկան էր՝ Աթոզիկոս ձեռնադրեցաւ
Աղուանից և Վրաց՝ հրամանաւ Տրդատ
թագաւորի: Իսկ Յուսիկ՝ Աթոզիկոս եղև
Հայոց՝ յեա իւր հօր մահուան:

ՕՏԵՅ

Հայոց նախարարների մինն էր՝ Ամատունեաց ցեղէն, բարեպաշտ և իմաստուն մարդ։ Սա յիտ սպանման Խոսրով թագաւորի՝ զնորա զուտորը (որ կոչուում էր Խոսրովի զուխտ) ազատելով՝ ի ձեռաց Պարսից, որք կամենում էին բնաջինջ առնել զԽոսրովի ցեղը, տարաւ պահպանեց Քնի կամ Աամախ անուանեալ ամրոցումը մինչև ցվերադառնալն Տրդատայ Հռովմէական զօրօք ի Հայաստան։ Աւստի և պատուեցաւ ի նմանէ՝ Հազարապետութիւն ստանալով. որ մեծ պաշտօն էր։ Սա հանեց և զՎրիզոր Առևսաւորիչը ի Խոր Ախրապէն, ըստ տեսեան Խոսրովի զիստոյ, և ապա քարոզութեամբ նորա հաւատալով ի Վրիստոս՝ մկրտեցաւ Տրդատայ և այլ նախարարաց հետ ի միասին։

ՎԵՐՁ:

Bucheinband von
JOSEF ERDMANN
BONN, Dottendorferstr. 144